

POSTA ANNA

A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM 17. SZÁZADI PROFESSZORAINAK NEOLATIN HALOTTI KÖLTEMÉNYEI*

*A korabeli alkalmi költemények (például az üdvözlő versek, esküvői és halotti költemények) kiváló betekintést engednek Debrecen 17. századi protestáns szellemi műveltségébe és a korabeli értelmiség közötti kapcsolatokba: A 17. század utolsó évtizedeiben különösen utóbb említettek váltak népszerűvé Debrecenben, hiszen hét halotti költemény-gyűjtemény is megjelent 1679–1700 között 1. *Sympathia Memoriae* (1679, Köleséri Mihály halála alkalmából), 2. *Lamentum Metricum* (1681, Mártonfalvi Tóth György halálakor), 3. *Parentatio lugubris* (1681, Nógrádi Mátyás elhunytá okán), 4. *Brabaeum vitae* (1683, Köleséri Sámuel temetésére), 5. *Hedera Poëtica* (1686, Felvinczi Sándor elhunytá után), 6. *Epicidium perennitati* (Szeneci A. Pál halála alkalmából), 7. *Honor Posthumus* (1700, Szilágyi Tönkö Márton elhunytá alkalmából). Tanulmányunk két kiválasztott kötet (*Parentatio lugubris*, *Honor Posthumus*) vázlatos áttekintésével és a kollégiumi professzorok halotti költeményeinek részletes filológiai elemzésével igyekszik képet adni a 17. századi Debrecen értelmiségének nyelvi műveltségéről, költői teljesítményeiről és kapcsolatrendszeréről.*

Kulcsszavak: neolatin költészet, Debreceni Református Kollégium, halotti költemények

*THE NEOLATIN MORTAL POEMS OF THE 17TH CENTURY PROFESSORS OF THE CALVINIST COLLEGE OF DEBRECEN. Contemporary occasional poems provide an excellent insight into the literacy of the 17th century protestant intellectuals in Debrecen and the relationship between members: for example greetings, wedding greetings and mortal poems. In the last decades of the 17th century, the latter became popular in Debrecen, where seven collections of mortal poems were published from 1679 to 1700: 1. *Sympathia Memoriae* (1679, To the death of Köleséri Mihály), 2. *Lamentum Metricum* (1681, To the death of Mártonfalvi Tóth György), 3. *Parentatio lugubris* (1681, To the death of Nógrádi Mátyás), 4. *Brabaeum vitae* (1683, To the death of Köleséri Sámuel), 5. *Hedera Poëtica* (1686, To the death of Felvinczi Sándor), 6. *Epicidium perennitati* (To the death of Szeneci A. Pál) 7. *Honor Posthumus* (1700, To the death of Szilágyi Tönkö Márton). In our study with a schematic overview of the two highlighted volumes (*Parentatio lugubris*, *Honor Posthumus*) and a detailed philological analysis of the mortal poems of collegiate professors we try to create an image of the linguistic literacy, poetic performance and relationship system of the 17th century intellectual class of Debrecen.*

Keywords: neolatin poetry, Calvinist College of Debrecen, mortal poems

---

* Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

Bevezetés

Debrecen 17. századi szellemi vezetői, művelt polgárai, papjai, tanárai egyben kiváló poéták is voltak, verseik többnyire alkalmi jellegűek (pl. üdvözlőversek, lakodalmi köszöntőversek, halotti költemények) és rendkívüli eseményekhez (pl. egy-egy könyv megjelenése, esküvő, halál), kiemelkedő személyekhez (többnyire református közösségük tagjaihoz, barátaikhoz) kapcsolódnak. A halotti költemények a 17. század utolsó évtizedeiben különleges népszerűségnek örvendtek Debrecenben, ahol 1679-től 1700-ig összesen hét búcsúztató versgyűjtemény jelent meg: 1. *Sympathia memoriae*,¹ 2. *Lamentum metricum*,² 3. *Parentatio lugubris*,³ 4. *Brabaeum vitae*,⁴ 5. *Hedera poëtica*,⁵ 6. *Epicedium perennitatis*,⁶ 7. *Honor posthumus*.⁷ Tanulmányunkban a 17. századi debreceni értelmiségi réteg kapcsolatrendszerébe és a Debreceni Református Kollégium tanárainak műveltségébe kívánunk betekintést adni előbb a két kiemelt – a két elhunyt püspököt, Nógrádi Mátyást és Szilágyi Tönkö Mártont búcsúztató – halotti versgyűjtemény vázlatos áttekintésével, majd egy konkrét forráscsoport, a kollégiumi profeszszorok halotti költeményeinek részletes filológiai elemzésével.⁸

¹ *Sympathia memoriae nominis Michaelis Köleseri...*, Debrecini, Ex officina Johannis Rosnyai, 1679 (RMK II. 1443, a TtRE Nagykönyvtára RMK 196 jelzetű kolligátumi példányát használtam.).

² *Lamentum metricum aeternitatis nominis... Georg. Martonfalvi...*, Debrecini, Ex officina Johannis Rosnyai, 1681 (RMK I. 1255a, a TtRE Nagykönyvtára RMK 1455 jelzetű másolati példányát használtam.)

³ *Parentatio lugubris super obitu excellentiss. ac celeberr. viri D. Matth. Nogradi...*, Debrecini, Ex officina Johannis Rosnyai, 1681 (RMK II. 1480, a TtRE Nagykönyvtára RMK 201 jelzetű kolligátumi példányát használtam.).

⁴ *Brabaeum vitae, & rerum gestarum, Reverendissimi, clarissimi, ac eruditissimi viri, Dni. Samuelis Köleseri...*, Debrecini, Per Stephanum Töltesi, 1683 (RMK II. 1517, a TtRE Nagykönyvtára RMK 618 jelzetű kolligátumi példányát használtam.).

⁵ *Hedera poëtica, significativa vitae & rerum gestarum, admodum reverendi, clarissimi ac doctissimi viri, domini Alexandri Felvinci...*, Debrecini, Impressit Paulus Kassai, 1686 (RMK II. 1580, a TtRE Nagykönyvtára RMK 199 jelzetű kolligátumi példányát használtam.).

⁶ *Epicedium perennitatis nominis viri Dei reverendi clarissimi, ac doctissimi domini, Pauli Szenczi...*, Debrecini, Apud Paulum Cassai, 1691 (RMK II. 1682, a TtRE Nagykönyvtára RMK 670 jelzetű kolligátumi példányát használtam.).

⁷ *Honor posthumus, quem magno nomini, viri admodum reverendi, clarissimi, doctissimi, celeberrimi &c. D. Martini Szilágyi...*, Debrecini, Impressit Georgius Vincze, 1700 (RMK II. 1989, a TtRE Nagykönyvtára RMK 200 jelzetű kolligátumi példányát használtam.).

⁸ A Debreceni Református Kollégium korai neolatin költészetével foglalkozó hazai szakirodalom: TÓTH Béla, „Latin nyelvű költészet Debrecenben a XVII. században”, *Studia Litteraria* 17 (1979): 51–69; NÉMETH Béla, „Adalékok két debreceni latin költő, Csorba István és Kóródi Bedő Dániel értékeléséhez”, *Könyv és könyvtár* 1 (1987) [1989]: 129–138; GYÖRI L. János, „A Kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében” in *A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József (Budapest: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1988), 627–696; SZABADI István, „Adalékok a Debreceni Református Kollégium koszorús költője, Kóródi Bedő Dániel értékeléséhez” in *Világosító lámpás. Tanulmányok a 60 éves Györi L. János tiszteletére* (Debrecen: Debreceni Református Kollégium, 2018), 147–153.

1. A 17. századi debreceni értelmiség kapcsolatrendszere és a közösség reprezentációja

1.1. A debreceni értelmiség kapcsolatrendszere két halotti versgyűjtemény tükrében

A Nógrádi Mátyást és a Szilágyi Tönkö Mártont búcsúztató költők között felsorakozik a tiszántúli egyházkerületnek szinte egész papsága és a 17. századi debreceni értelmiségnek szinte valamennyi képviselője: a lelkészek, a tehetősebb polgárok, a kollégiumi professzorok és diákok.

Az összesen hetven verset tartalmazó *Parentatio Lugubris* című kötetben az egyházkerületből többek között Derecske, Szoboszló, Berettyóújfalu, Újváros, Szovát, Balkány, Nádudvar és Bajom egyháza, a *Honor Posthumus* című, kétszázkét költeményből álló gyűjteményben pedig a zilahi, a szatmárnémeti, a losonci, a rácböszörményi, a matolcsi, a nagypaládi, a czégényi, a nánási és a karczagi egyház képviselteti magát egy-egy papjának (*Pastor Ecclesiae*), egyházzolgájának (*Minister Ecclesiae*) halotti költeményével.

A debreceniek közül is sokan róják le tiszteletüket az elhunytak emléke előtt. Nógrádi Mátyást siratják pl. id. Köleséri Sámuel, Szenczi Pál és Felvinczi Sándor, lelkészek, Szilágyi Tönkö Márton és Lisznyai Kovács Pál, kollégiumi tanárok, Váradai Sámuel, a debreceni iskola *seniora* (a tanuló ifjúság legmagasabb tisztségviselője) és Gönczi Pál, a debreceni iskola *contrascribaja* (a *senior* segéde, aki az énekekre és az előadásmulasztásra felügyel). Szilágyi Tönkö Mártont búcsúztatják: Dobozai István, debreceni bíró, Veregyházi Tamás, lelkész, Kocsi Csergő János, kollégiumi tanár, Miskolci L. István, kántor, Szathmári S. István, a debreceni iskola *seniora* és könyvtárosa, Kisfaludi Péter, *contrascriba*.

Már e két kiemelt kötet változatos összetétele, a versek nagy száma is szépen kirajolja a 17. századi debreceni értelmiség kapcsolatainak mikro- és makrostruktúráját: a helyi viszonyokat ugyanúgy, mint a debrecenieknek az egyházkerület más tagjaival való összekapcsolódását. A versírók összetartó, együttérző, szolidáris közösségként való reprezentációjára is lehetőséget teremtettek ezek a 17. század utolsó évtizedeiben megjelenő halotti verskötetek, a következő példák erről tanúskodnak.

1.2. A közösség reprezentációja a kollégiumi professzorok halotti verseinek tükrében

A Debreceni Református Kollégium tanárai is szerepelnek a bevezetésben felsorolt halotti kötetek búcsúztatói közt. A versírók a következők: Diószegi Kis István (1635 k.–1698), Kocsi Csergő János (1648–1711), Lisznyai Kovács Pál (1630–1693), Mártonfalvi Tóth György (1635–1681), Nógrádi Mátyás (1617–1681) és Szilágyi Tönkö Márton

(1642–1700). A professzorok életpályájáról összefoglalóan elmondható, hogy hazai tanulásuk és külföldi (javarészt németalföldi, németországi) peregrinációjuk után itthon, többek között Debrecenben töltöttek be tanári és lelkési hivatalt.⁹

Az általuk írott, szám szerint tizenhat halotti költemény¹⁰ gondolatmenete a szokványos tartalmi elemek köré épül: pl. az elhunyt jellemzése, méltatása, dicsőítése, vigasztaló szólalmok a gyászolókhöz, fohászkodás az Úrhoz, hogy kímélje meg a haláltól a tudós, művelt embereket és hogy legyen oltalmazója, pártfogója az elhunyt családtagjainak. A versek meghatározó eleme az is, hogy a lírai beszélő mindig a közösség hangján szólal meg, a közösség (az iskola, a család, az egyház, a város, a haza, a költők vagy a művelt, tudós emberek közössége) nevében búcsúztatja az elhunytat, az egyén halálát a közösség kollektív veszteségeként értelmezi, így a közösség (a kötet versírói és a közösségnek a kötetben nem reprezentálódó tagjai) együtt gyászol, mint egy nagy család.

Szilágyi Tönkö Márton például arról ír versében, hogy a tízévesen elhunyt Köleséri Mihályt, aki édesapjának, édesanyjának és fivérének is gyönyörúsége volt, a tanuló ifjúság is megsiratja.¹¹ Lisznyai Kovács Pál Köleséri Mihály gyászoló édesapját, Sámuel biztositja a bánatos költők együttérzéséről.¹² Nógrádi Mátyás kiemeli költeményében, hogy Mártonfalvi Tóth György professzor halála 'a mi ifjaink' számára hatalmas veszteség, hiszen így segítők, támogató vezető nélkül maradtak a tanulók.¹³ Ugyanitt Szilágyi Tönkö Márton az erdélyiek dicsőségének és Debrecen ékességének nevezi az elhunyt Mártonfalvit.¹⁴ Lisznyai ugyancsak Mártonfalviról mondja, hogy a haza közös tanítója,

⁹ Az életrajzi adatok forrása: ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk. Dr. LADÁNYI Sándor (Budapest: Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977); RÁCZ István, „A kollégium professzorainak névsora 1549–1850 között” in *Debreceni deákok forrásgyűjtemény*, Editiones Archivii Districtus Reformatorum Transtibiscani, VI. (Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, 1997), 53–57.

¹⁰ Köleséri Mihály halálára írt verset: Mártonfalvi Tóth György (A1v.), Szilágyi Tönkö Márton (A2r-v.) és Lisznyai Kovács Pál (A2v.), Mártonfalvi Tóth György halálára írt verset: Lisznyai Kovács Pál (B1r-v.), Nógrádi Mátyás (A3r.) és Szilágyi Tönkö Márton (B1r.), Nógrádi Mátyás halálára írt verset: Lisznyai Kovács Pál (B1v.) és Szilágyi Tönkö Márton (B1r-v.), Köleséri Sámuel halálára írt verset: Diószegi Kis István (A4r.), Lisznyai Kovács Pál (B2r.) és Szilágyi Tönkö Márton (B1v-B2r.), Felvinczi Sándor halálára írt verset: Lisznyai Kovács Pál ([ ] [1r.]) és Szilágyi Tönkö Márton ([ ] [4v-] [ ] [1r.]), Szenczi A. Pál halálára írt verset: Lisznyai Kovács Pál (E1v.) és Szilágyi Tönkö Márton (E1v.), Szilágyi Tönkö Márton halálára írt verset: Kocsi Csörgő János (C4v-D1v.).

¹¹ „*Quare Nate Dei longo spectabilis aevo, / Deliciae Patris, gemebundae viscera Matris, / Deliciae Fratris, (quem Belgica Musa faventem / Nutrit Battavici pascens Heliconis ad amnes) / Deliciae nostrae, lachrymabundumque sororum!... Et pubescentis studiosa caterva cohortis, / Te super illachrymant...*” (Kiemelés tőlem: P. A.) *Sympathia memoriae...*, i. m., A2r-v.

¹² „*Tristes ergi Tibi nunc Vir Reverende Poëtae / Compatimur, Tristi tristia metra damus...*” (Kiemelés tőlem: P. A.) Uo., A2v.

¹³ „*Mors huius nostrae fiet damnosa Iuventae, / Quum tam proficuo sit caritura Duce.*” (Kiemelés tőlem: P. A.) *Lamentum metricum...*, i. m., A3r.

¹⁴ „*Transylvanorum iacet hic, Laus, Gloria, Fama / Urbis Debreciae, gymnasiique decus, / Cuius vix similem vidit gens Hunnica Vatem...*” (Kiemelés tőlem: P. A.) Uo., B1r.

mestere volt.¹⁵ Lisznyai Kovács Pál halotti költeményében Nógrádi Mátyást mint Jehova szent egyházának vezetőjét, a nyáj legeltetőjét, azaz a gyülekezet vezetőjét siratja.¹⁶ Kocsi Csergő János a Szilágyi Tönkö Mártont búcsúztató költeményét az Úrhoz szóló fohással zárja, amelyben kéri a Mindenhatót, hogy legyen atya az árva gyermekeknek és védelmezője az elhunyt özvegyének.¹⁷

2. A 17. századi debreceni értelmiség műveltsége: a kollégiumi professzorok halotti költeményeinek filológiai elemzése

2.1. Verselés, terjedelem, műfajiság

A hagyományos disztichonos és hexameteres versformák mellett a ritkább, különlegesebb metrumokra is akad példa az elemzett költemények közt. Például Kocsi Csergő János költeménye Szilágyi Tönkö Márton halálára *dicolos distrophos*ban íródott. A *dicolos distrophos*ban mindig két időmértékes sorfajta (itt: glükóni + kis aszklepiadészi sor) szerepel, amelyek minden második sorban ismétlődnek.¹⁸

„*Grajum, Mosaicum, loqui*
 --- UU – U –
Sermonem docuit nos. Cameras Poli
 --- UU – / – UU – U –
Altas, visceraque aridae
 --- UU – UU –
Rimatus, Pelagi tartara coerulei.”¹⁹
 --- UU – / – UU – U –

¹⁵ „*Quo non maiorem Pannonis ora dedit. / Nunc cecidit Patriae communis crede Magister, / Nunc cecidit nostrae Solque Decusque, Scholae!*” (Kiemelés tőlem: P. A.) *Lamentum metricum...*, i. m., B1v.

¹⁶ „*Gallia Calvinum Germania docta Lutherum / Deflet, nos Obitum, Vir Reverende, tuum. / Te duce nam inter nos Ecclesia sancta Jehovae / Constitit; ast merito te moriente gemit. / Nobis Christe Duces Sanctos rerumque peritos / Praefice, qui pascant cum pietate Gregem.*” (Kiemelés tőlem: P. A.) *Parentatio lugubris...*, i. m., B1v.

¹⁷ „... *pueris sis Pater optimus, / Et tutor Viduae...*” (Kiemelés tőlem: P. A.) *Honor posthumus...*, i. m., D1v.

¹⁸ Károlyi Péter *Institutio*jának függelékében (*Epigrammata*), amely a kolozsvári iskola növendékeinek kísérőverseit tartalmazza, szintén szerepel egy *dicolos distrophos*ban írott óda, egy bizonyos Michael Varsani alkotása. Károlyi Péter, *Institutio de syllabarum et carminum ratione...*, Claudiopoli, in officina Casparis Helti, 1567, I1r–I2r. A tankönyvként funkcionáló poétikák mellett nyilván a klasszikus irodalmi példák is szolgálhattak a mintakövetés, az imitáció alapjául. Például Horatius számos ódája íródott ilyen versmértékben: pl. I./3, 13, 19, 36; III./9, 15, 19, 24, 25, 28.

¹⁹ *Honor posthumus...*, i. m., D1r.

Terjedelmükre nézve széles skálán mozognak a költemények: vannak nagyon rövid, kétsoros kis versecskék, átlagban tíz-húszsoros alkotásokról beszélhetünk, Kocsi Csergőé a leghosszabb költemény, amely negyvennyolc sort tesz ki. A verselés (pl. *disztichon* – elégia, epigramma; *dicolos distrophos* – óda) mellett a címadások is segítenek az előforduló műfajok konkrétabb meghatározásában: pl. *consolatio paraenetica* (tanító/intő vigasztalás), *epitaphium/epitaphium metricum* (időmértékes sírfelirat), *neniae lugubres* (halotti énekek/gyászénekek/panaszdalok).

2.2. Intertextualitás: parafrázéálás, allúziók

A bibliai és az antik szöveghelyek parafrázéálása az intertextualitás megteremtését szolgálja. A bibliai *locusok* átköltése mindig jelölve van a címben is: pl. Mártonfalvi Tóth György verse Köleséri Mihály halálára (*Apoc. 14.v.13. – Jelenések 14:13*), Diószegi Kis István verse Köleséri Sámuel halálára (*Philip. I. vers. 23 24. – Filippibelihez I. 21–24*), Szilágyi Tönkö Márton verse Nógrádi Mátyás halálára (*Matth. 25. 20. 21. – Máté 25:20–21*). A *Szentírás* szöveghelyeinek átköltéséről a következő alfejezetben (2.3.) lesz szó bővebben.

Kocsi Csergő János már említett halotti költeményében Horatius III/30-as, Melpomenéhez (*Ad Melpomenen*) szóló ódáját költi át *dicolos distrophos*-ba. Kocsi Csergő a klasszikus textust parafrázéálva (miközben az eredeti szöveg E/1. személyű versbeszédét a halotti költemény versbeszédébe építve E/3. és E/2. személyűre változtatja) beszél arról, hogy az elhunyt Szilágyi Tönkö Márton szavaival és tetteivel, azaz életpályájával egy olyan emlékművet állított fel magának, amely a királyi síremléknél is magasabb és a kemény ércnél is maradandóbb. Nem teszi azt tönkre majd sem a pusztító eső, sem a vad *Boreas*. Érdemeit és dicső tetteit számtalan évek hosszú sora fogja emlegetni. Így nem hal meg egészen, legfontosabb része elkerüli majd a pusztulást, neve pedig szárnyalni fog a magasban.²⁰

A parafrázéálás mellett az allúziók is a szövegek közti megteremtését szolgálják. Szilágyi Tönkö Márton verse Mártonfalvi Tóth György halálára a következő sorral zárul: „*Ah iacet Izraël solers auriga Georgius! / Quis geret Eliae pallia Christe tui?*”²¹ („Ó, jaj, Izrael, György, az ügyes kormányos már pihen! / Krisztus, ki viseli majd a te Illésed pa-

²⁰ „*Qui debet docuit: quo monumentum ovans / Erexit sibi celsius / Regali, solidoque aere perennius. / Hoc non imber edax, ferus / Vastabit Boreas. Innumerabilis / Annorum series feret / Laudes ore tuas o caput Aureum! / Non totus moreris; Tua / Vitabit cineres maxima pars. Savus / Dravus, Danubius, Samus, / Piscosus Patusus, Lymagus & Nicer, / Rhenusque eximium Tuum / Nomen ter-geminis tollet honoribus.*” (Kiemelés tölem: P. A.) *Honor posthumus...*, i. m., D1r. – vö. Horatius: *Ad Melpomenen* (III.30.) „*Exegi monumentum aere perennius / regali que situ pyramidum altius, / quod non imber edax, non Aquilo impotens / possit diruere aut innumerabilis. / annorum series et fuga temporum. / Non omnis moriar, multaque pars mei / vitabit Libitinam: usque ego postera / crescram laude recens, dum Capitolium / scandet cum tacita virgine pontifex.*” (Kiemelés tölem: P. A.) *Quintus Horatius Flaccus összes versei*, szerk. ford. BORZSÁK István és DEVECSERI Gábor (Budapest: Corvina, 1961), 256–259.

²¹ *Lamentum metricum...*, i. m., B1r.

lástját?” – Saját fordítás, Kiemelés tőlem: P. A.). Az Illés palástja kifejezés a *Királyok második könyvének* egyik *locus*ára (2,1–18) utal, amely Illés próféta elragadtatásáról szól: miután Illést magához vette az Úr, nem maradt utána semmi, csak a válláról leesett palástja. Ez a palást volt a próféta legszemélyesebb tárgya, halála után egyetlen öröksége. Elizeusé, Illés prófétatanítványáé lett a palást, s azzal együtt az Illésben munkálkodó lélek, az Istennel való kapcsolat is. Tehát a „*Ki viseli majd a te Illésed palástját?*” kérdés annyit tesz, hogy ki lesz majd az elhunyt Mártonfalvi utódja.

Diószegi Kis István verse id. Köleséri Sámuel halálára Vergilius *Aeneis*ére utal a „*Hunnicus Ucalegon Vulcano sternitur...*”²² (Kiemelés tőlem: P. A.) sorral. Ucalegon egy trójai előkelőség volt, Priamosz barátja, háza közvetlenül Aeneasé mellett állt. Vergilius *Aeneis*ében, Trója égésének leírásában szerepel a híressé vált sor: „*iam proximus ardet Ucalegon*”, azaz már a szomszéd Ucalegon (ti. háza) is ég, amelynek szállóigeszzerű értelme: már igen közeli a veszély. Diószegi is ez utóbbi értelemben használja a mondatot költeményében.

Kocsi Csergő verséhez visszatérve még egy klasszikus allúzióra hívom fel a figyelmet: „*In fluctu medio deest / Prudens & placidus iam Palinurus...*”²³ (Kiemelés tőlem: P. A.). Kocsi Csergő az elhunyt Szilágyi Tönkö Mártont Palinurusnak nevezi, aki Aeneas tengerbe fulladt kormányosa volt. Amikor a trójaiak flottája továbbindult Szicíliából, Venus megjósolta Aeneasnak, hogy szerencsés útja lesz, csupán egy emberét fogja elveszíteni. Így is lett, egy éjjelen Palinurus elaludt a kormány mellett és a vízbe esett. Mivel mindenki aludt, nem hallották meg a kormányos segélykiáltását.

2.3. Beszédhelyzet: monológ, dialógus

Költőink a bibliai szöveghelyek parafrázisát három beszédhelyzetbe integrálva alkalmazzák:

I. Mártonfalvi Tóth György verse Köleséri Mihály halálára: a Jelenések 14:13 *locus* parafrázisát Mártonfalvi nyelvtani változtatás nélkül, **harmadik személyű versbeszéd-ként** illeszti be halotti költeményébe. A bibliai gondolatok (János szavai a halál utáni megnyugvásról, boldogságról, a túlvilági jutalmakról) felidézésének célja: a tízévesen elhunyt Mihály édesapjának, id. Köleséri Sámuelnek a vigasztalása, a gyász, a fájdalom enyhítése.²⁴

²² *Brabaeum vitae...*, i. m., A4r.

²³ *Honor posthumus...*, i. m., D1r.

²⁴ „*Quis datur in Domino, gelidis occumbere membris / Hos requies foelix, forsque beata manet. / Amplius humani nequeunt vexare labores, / Nulliusque rei cura gravare potest. / Verum si volumus dignissima nomina rebus, / Reddere, somnus eos, non mala mortis agunt: / Vera sequuntur eos factorum praemia certo, / Ut bene Iohannes mysticus Author habet.*” *Sympathia memoriae...*, i. m., A1v. - vö. Jelenések 14:13 „*Boldogok a halottak, akik az Úrban halnak meg, mostantól fogva. Bizony, ezt mondja a Lélek, mert megnyugszanak fáradozásaiktól, mert cselekedeteik követik őket.*”

II. Diószegi Kis István verse Köleséri Sámuel halálára: Pál apostol fogságából írott szavai E/1. személyben szólnak a filippibeliekhez. Pál belső vívódásáról ad képet ez a levélbe foglalt monológ, amelyet átköltésében Diószegi ugyancsak E/1. **személyben, belső monológ formájában** az elhunyt id. Köleséri Sámuel szájába ad. A halotti vers egy megállapítással kezdődik, miszerint a halál veszélyes út, amely félelemmel, nyugtalansággal és kétségekkel tölti el az embert. Majd vélhetően a halál és az élet mezsgyéjén álló Köleséri beszéli el Pál apostol szavait.

A vershelyzet nem kerül kifejtésre, de bizonyos nyelvi jelekből következtethetünk arra, hogy a haldokló Köleséri az E/1. személyben beszélő lírai én: például amikor a lírai beszélő arról szól, hogy ha meg tudná akadályozni a haza szenvedését, akkor inkább azt kívánná, hogy éljen, az igék *coniunctivus praeteritum imperfectum* (*valerem, optarem*) állnak, amely igeidő a *casus irrealis*, azaz a lehetetlen, már meg nem valósítható feltételt fejezi ki. Tehát Köleséri már nem élhet, már nem segíthet, még ha úgy kívánná, akkor sem teljesülhetne óhaja. A vers utolsó szava is figyelmet érdemel ebből a szempontból. Köleséri azt mondja, hogy a halál nehéz útja egy nyugodt városba telepíti át őt, ahová örömeire szolgál az átköltözés, majd így szól: „Kegyes Krisztus, megérkeztem (*veni*)” (saját fordítás: P. A.). Az *indicativus praesens perfectum*, azaz a befejezett jelen épp az imént végbement cselekvést, történést fejezi ki, azaz a halál pillanatában vagyunk, Köleséri sorsa az elmúlás, a költözés (nem úgy, mint Pál apostolé, aki nem halt meg fogságában).²⁵

III. Szilágyi Tönkö Márton verse Nógrádi Mátyás halálára Máté evangéliumának egyik szöveghelyével dolgozik. Jézus Krisztus tálentumpéldázata arról szól, hogy az Úr által ránkibízott kötelesség, szolgálat, hivatal áldozatos teljesítése, a kapott képességek, a tehetség kamatoztatása által érhetjük el a végső, mennyei boldogságot. A bibliai szövegben a nemes ember és szolgálja beszélgetnek, Szilágyi átköltött **dialogusának** (E/2. **személy**) szereplői pedig az elhunyt Nógrádi Mátyás és az Úr. Halála után Nógrádi elszámol az Úrnak a kapott talantumokkal, amelyeket sikerült megdupláznia, hangsúlyozza, hogy egész életében azon igyekezett, hogy jogos haszonra tegyen szert velük. Az Úr pedig azt feleli erre, hogy Nógrádi fáradságainak sok ezer jutalma van a mennyben. Mivel a rábízott szolgálatot gazdag kamattal szolgáltatja vissza, Urának örömeit élvezheti.²⁶

²⁵ „*Hinc parat obscuram nobis mors tetrica spondam, / Mundus, ad hanc lubricam non amat ire viam. / Sollicitudo suis quare mea viscera curis / Frangit, & hoc dubium pectore versat iter. / Hunnicus Ucalegon Vulcano sternitur, unde / Dant lachrymas nostrae dulcia membra domus. / Si per opem, cladem Patriae prohibere valerem, / Optarem vasto sic super esse solo; / Ast grave mortis iter placidam deducit in urbem; / Quo migrare placet, Christe benigne veni.*” (Kiemelés tőlem: P. A.) *Brabaeum vitae...*, i. m., A4r. ~ vö. Filippibeliekhez I. 21–24 „Mert nekem az élet Krisztus, és a meghalás nyereség! Ha pedig az életben maradás az eredményes munkát jelenti számomra, akkor, hogy melyiket válasszam, nem tudom. Szorongat ez a kettő: vágyódom elköltözni és Krisztussal lenni, mert ez sokkal jobb mindennél; de miattatok nagyobb szükség van arra, hogy életben maradjak.”

²⁶ „*Quinque mihi dederas; at bis tibi quinque reporto / Qua possum vera, Christe talenta, fide. / Non ego secretis timidus mandare latebris / Ignava volui simplicitate Datum. / Nil intentatum studio fervente*

A dialogizálásnál maradva nem egy költőnk kísérli meg párbeszédben elsíratni az elhunytat. A szerkesztést tekintve ennek is több formája van:

I. Szilágyi Tönkö Márton verse Mártonfalvi Tóth György halálára (a cím is jelzi a dialógust: *inter Viatorem & Poëtam Dialogisticum*): itt a **beszélők – az Utazó és a Költő – E/2. személyű szólama szerkezetileg nem különül el egymástól**, a kérdések és a válaszok gyorsan következnek egymásra, az azonnali visszacsatolás pedig az élő beszélgetés dinamikáját tükrözi. A költő folyamatosan az Utazó kérdéseire (Kie ez a szent sír? Ki fekszik itt? Milyen emlékeket hagyott hátra? Milyen volt az élete? Mi volt a hivatása?) felelgetve mutatja be, jellemzi és méltatja az elhunyt Mártonfalvit.²⁷

II. Lisznyai Kovács Pál verse Mártonfalvi Tóth György halálára (a cím is jelzi a dialógust: *Viator & Fama*): ebben a költeményben már **szerkezetileg is szépen elkülönül az Utazó és a Szóbeszéd szólama**. Az Utazó kérdéseket tesz fel: Mit jelent a szomorú, gyászos emberek csödülete? Miért ontja könnyeit a tanuló ifjúság? Miért sír az a család? A megszemélyesített *Fama* pedig válaszol a kérdésekre, feleleteivel egyre dicsőítve az elhunyt Mártonfalvit, akit a hon közös tanítójának, az iskola fényének, ékességének, büszkeségének, az égboltról lehullott csillagnak nevez.

Viator & Fama

V.

„Dic mihi Fama volans hominum concursus ad aedes

Quid vult? maestorum moesta caterva virum?

Et cur confluit populus, tantusque senatus?

Hic quid Pastoram sancta caterva facit?

Cur lachrymas fundit praesens studiosa Iuventus?

Praeterea cur flet flebilis ista Domus?

F.

Siste, & moestisonas causas cognosce Viator,

Postque peregrinis significatio viris,

Pannoniae cecidit de coelo stella Polaris!

---

relictum / Quo valeam iustum quaerere Marte lucrum... / Praemia stant operis millia multa tui. / Fides in exiguo vigili ratione fuisti, / Multa super posthac constituende, veni! / Foenore commissum munus locuplete dedisti, / Obtineas domini gaudia summa tui.” Parentatio lugubris..., i. m., B1r-v. - vö. Máté 25:20–21

„Eljött az, aki az öt talentumot kapta, odavitte a másik öt talentumot, és így szólt: Uram, öt talentumot adtál át nekem: nézd, másik öt talentumot nyertem. Ura így szólt hozzá: Jól van, jó és hű szolgám, a kevésen hű voltál, sokat bízik rád ezután, menj be urad ünnepi lakomájára.”

²⁷ „Cui sacer hic tumulus? superis: quae condita servant / Ossa Deae? Spes, & cum pietate fides. / Quis cubat hic? steteris si paulum culte viator, / Martonfalvini membra cubare scies... / Ocyus ite pedes! quae nam monumenta reliquit? / Maxima, solerti vix superanda Viro, / Amesii, Petrique Rami monumenta beavit / Cedro condignis, ore, manaque notis. / Qualis vita fuit? Divi cynosura timoris. / Quod munus? celebrem rite docere scholam. / Quod studium? in sacris vastos superare labores: / Quae mens? Digna gravi, digne pioque viro.” (Kiemelés tőlem: P. A.) *Lamentum metricum...*, i. m., B1r.

*Decidit heo nostro Solque, Decusque, Polo.
Heu cecidit magnus sub nostro sydere Doctor!
Quo non maiorem Pannonis ora dedit,
Nunc cecidit Patriae communis crede Magister,
Nunc cecidit nostrae Solque Decusque, Scholae!
Tu Deus ex alto nostro succurre Lycaeο,
Cernat Doctores ut schola nostra pares!*²⁸

III. Lisznyai Kovács Pál verse id. Köleséri Sámuel halálára (a cím is jelzi a dialógust: *Parentator & Mors*): itt is szépen elkülönülnek az egységek, előbb a *Parentator* (halotti áldozatot bemutató, a Költő, a lírai beszélő) intéz szemrehányó kérdéseket a megszemélysített Halálhoz, hogy miért vágta le kaszájával az erényektől ragyogó férfit. Talán nem tudja, hogy ki az, akit elragadott? Ezután mintegy válaszként az utóbbi kérdésre a lírai beszélő röviden bemutatja az elhunyt id. Köleséri Sámuel életének főbb állomásait (Várad szülte, belga föld nevelte, Anglia megcsodálta mérhetetlen tudásvágját, Várad professzorrá tette, majd Szendrőn, Tokajon, s végül Debrecenben a gyülekezetet szolgálta.) Az utolsó két sor a Halál rövid válasza a *Parentator*hoz: „A halál a magasba emeli a bátor, tudós prófétákat, így hát most hagyj fel siralmaiddal, Költő!” (Saját fordítás: P. A.).

Parentator & Mors

„*Mors cur falce metis Mystam virtute coruscum?*

An nescis nobis quem truculenta rapis?

Hunc Várad genuit, Várad plantavit, Eidem

Post incrementum Belgica terra dedit.

Anglia post Eius studium mirata profundum,

Mirata est doctum Pannonis ora Virum.

Várad honoravit, Professorem creavit,

Ut doceat lingvas, scriptaque Sacra Dei.

In Szendro, Tokai, tandemque in Debrecen Iste

Collectum veri pavit ovile Dei.

Mors ad Parentatorem

Mors tollit Fortes, Doctos, tollitque Prophetas;

*Ergo nunc luctus claude Poëta tuos.*²⁹

IV. Szilágyi Tönkö Márton verse Szenczi A. Pál halálára (a cím is jelzi a dialógust: *Epitaphium inter Viatorem & Poëtam dialogisticum*): az Utazó és a Költő párbeszéde, de csak látszólag, ténylegesen, szövegszerűen nem valósul meg a párbeszéd, csak a Költő szólamát látjuk, aki arra kéri az Utazót, hogy menjen a sírhoz, majd álljon tovább, és

²⁸ *Lamentum metricum...*, i. m., B1r–v.

²⁹ *Brabaeum vitae...*, i. m., B2r.

legyen emlékeztetője a gyorsan elragadó halálnak. Ebben a formában dialógusról nem, csupán egy kétsoros kis epitáfiumról beszélhetünk.³⁰

2.4. Retorikai-stilisztikai eszközök, figurák

Költőink bátran élnek a különféle alakzatokkal, szóképekkel, a következő néhány példa is ezt támasztja alá. Mártonfalvi Tóth György Köleséri Mihály gyászoló édesapjához költői kérdéseket intéz: „*Ugye létednél hamarabb végződik majd fájdalomad? Vajon végtelen lesz-e a gondok mardosása?*”³¹ (Saját fordítás: P. A.). Szilágyi Tönkö Márton egy hasonlatba burkolva méltatja Mihálykát: „*Erényed fúrge szárnyon, mintegy pun négyesfogaton repülve ment a ragyogó dicsőség.*”³² (Saját fordítás: P. A.) Ugyanitt Szilágyi az elhunyt gyermek fivérének, ifj. Köleséri Sámuelnek a leideni peregrinációját így írja körül: „*akit a belga Múzsza táplál a battaviumi Helicon folyóinál legeltetve*”³³ (Saját fordítás: P. A.) Lisznyai Kovács Pál a Köleséri Mihályt búcsúztató versében a megszemélyesített Erény és Bűn harcáról beszél.³⁴ Lisznyai Kovács Pál az elhunyt Mártonfalvit csillagnak nevezi, amely Pannónia egéről hullott le. A szomorú elmúlás hangsúlyozása, a fájdalmas veszteség nyomatékosítása végett a költő többször is megismétli egymás után a *cecidit* igét.³⁵ Kocsi Csergő János a Szilágyi Tönkö Márton halálára írott költeményben, annak fohászokodó egységében az 'Igazságosság Fénye' (*O Sol iustitiae!*) metaforával szólítja meg az Urat.³⁶

Összegzés

Az elemzett halotti költemények közt természetesen akadnak gyengébb teljesítmények, de már ebben a kisebb számú forráscsoportban is találunk bőven példát a különlegesebb megoldásokra, az elsiratás bravúrosabb nyelvi technikáira (parafrazeálás, imitáció, dialogizálás, dramatizálás), amelyek gyakorlott alkalmazása a szerzők magas szintű nyelvi műveltségéről, jó verselő készségéről tanúskodik. Kocsi Csergő János alkotása

³⁰ „*Mystra sagax cubat hic, ad bustum dirige gressum, / Culte viator! Abi! & mortis memor esto rapacis.*” *Epicedium perennitati...*, i. m., E1v.

³¹ „*Nonne prius iam te dolor hic quam vita relinquet? / Morsus curarum perpetuusve foret?*” *Sympathia memoriae*, i. m., A1v.

³² „*Ibat ad illustres virtus tua praepete penna / Laudes, puniceis veluti subvecta quadrigis.*” Uo., A2r.

³³ „*Deliciae Fratrís, (quem Belgica Musa faventem / Nutrit Battavici pascens Heliconis ad amnes.*” Uo., A2r.

³⁴ „*Virtus cum Vitio pugnat, Vitiumque repellit, / Templá Dei Virtus corpora nostra facit.*” Uo., A2v.

³⁵ „*Siste, & moestisonas causas cognosce Viator, / Postque peregrinis significatio viris, / Pannoniae cecidit de coelo stella Polaris! / Decidit heo nostro SOLQUE, DECUSQUE, Polo. / Heu cecidit magnus sub nostro sydere Doctor! / Quo non maiorem Pannonis ora dedit, / Nunc cecidit Patriae communis crede Magister, / Nunc cecidit nostrae SOLQUE DECUSQUE, Scholae! / Tu Deus ex alto nostro succurre Lycae, / Cernat Doctores ut schola nostra pares!*” (Kiemelés tőlem: P. A.) *Lamentum metricum...*, i. m., B1v.

³⁶ *Honor posthumus...*, i. m., D1r.

több szempontból, verselését, klasszikus allúzióit, antikizáló szókincsét, figurahasználatát és szerkesztését tekintve is egyértelműen kiemelkedik a vizsgált versek közül. A Debreceni Református Kollégium tanáraihoz kapcsolódó másik verscsoport (üdvözlőversek) elemzése remélhetőleg további, hasonló példákkal erősíti és árnyalja majd a debreceni professzorok poétikai teljesítményéről itt kialakított képet, amely alapjául szolgálhat majd a kollégiumi neolatin költészet újraértékelésének és a költők megbecsülésének.